

КОСОВКА ДЕВОЈКА ИЗМЕЂУ КОЛЕКТИВНОГ И ИНДИВИДУАЛНОГ: МИТОЛОШКЕ, ИСТОРИЈСКЕ И СИЖЕЈНЕ КОМПОНЕНЕТЕ ЕПСКОГ ЛИКА²

Сажетак: Овај рад настоји да прикаже епски профил Косовке девојке постављајући у релације митолошке, историјске и сижејне елементе, а у циљу одређивања функције овог лика у оквирима косовске епике, као и у циљу представљања система вредности колектива чији је он део. Сагледавање епског лика Косовке девојке је спроведено компаративном анализом елемената из истоимене песме коју је забележио Вук Стефановић Караџић, и елемената из осталих варијанти ове песме која се може пронаћи и у збиркама које су саставили други сакупљачи и приређивачи, укључујући и песме у којима се лик Косовке девојке појављује као споредни, као и епске песме у којима се појављују ликови са сродним сижејним функцијама.

Кључне речи: Косовка девојка, митологија, историја, делокруг, функција

1. Увод

Место лика у структури епске песме значајно је пре свега ради преношења догађаја и искустава из националне историје, али и особина етичких система који учествују у њиховом обликовању. Сем тога, у конципирању епских ликова учествује и испуњавање одређених сижејних функција усклађених према поетичким законитостима овог наративног жанра, док се у њиховом најдубљем слоју налази и митолошка основа. Епски лик зато јесте „комплексна поетска структура оличена у неразлучивом јединству митолошке архаике, херојске идеализације и уметничког уопштавања.“ (Сувајџић, 2005: 253).

Идентификацију Косовке девојке као једног од централних женских ликова косовске трагедије, као и преглед њених функција у српској народној епи-

¹ jelena.mladenovic.1417@gmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ци, потребно је извршити с обзиром на фреквентност и варијантност њеног појављивања, и притом узети у обзир читав низ њених појавних облика. У том смислу ће бити посматрани не само елементи из песме „Косовка девојка“, коју је испевала слепа жена из Гргуреваца, а коју је забележио и објавио Вук Стефановић Караџић, већ и варијанте из других збирки, али и песме у којима се она појављује под овим именом, или као неименована девојка коју захваљујући пре свега комплексу сижејних функција које обавља, али и митолошкој основи и христијанизованим елементима, можемо довести у везу са Вуковом Косовком девојком. Разматраће се и оне песме у којима сижејне функције Косовке девојке обављају неки други ликови. У обзир ће бити узете песме из следећих збирки: *Српске народне пјесме* Вука Стефановића Караџића, *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*, *Хрватске народне пјесме* Матице хрватске, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине* Богољуба Петрановића, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа* Валтазара Богишића, *Епске народне пјесме из Васојевића* Драгољуба Шћекића, *Српске народне пјесме* Новице Шаулића, затим песме окупљене у збирци *Косовска битка у усменој поезији* Соње Петровић, као и песме „Косовка девојка“ коју је на Косову забележио поп Дена Дебељковић и „Милош, Милан и Иван и Косовка девојка“ из књиге Стојана Новаковића.

У анализирању поменутих компоненти потребно је одвојити митолошки као најстарији слој епске поезије од историјског као најмлађег, и посматрати њихово узајамно деловање у складу са сижејним функцијама које ликови обављају. „Сегменти епске биографије веома су приближени слојевима целокупне традиције, од ритуалне компоненте, митолошких и религиозних представа до историјских чињеница пропуштених кроз поетичке законе епике.“ (Самарџија, 2008: 19). Интерференција ових слојева основа је за обликовање комплексних епских ликова који су настали преплитањем индивидуалног и колективног, а заслужни су за формирање аутентичног облика епског памћења у најпре усмено казиваним, а потом и забележеним песмама.

2. Историјски слој

Историјски слој епике представља њен површински и најмлађи слој у коме лежи примарна функција епске песме, а то је да сачува историју од заборавља, док су различити догађаји ипак сведени на ограничен број епских сижеа (Деретић, 2000: 72). Косовски бој (1389) је у народној поезији представљен као тотални пораз и пропаст српске државе, иако нема поузданих историјских чињеница да је заиста било тако, а о чему говоре и подаци из српских средњовековних списа (Деретић, 2000: 240).³

³ О значају који Косовски бој има у нашој народној традицији сведочи и то да три циклуса носе назив према њему: преткосовски, косовски и покосовски.

Косовска трагедија је драма епске речи, а не херојски подвиг, и конфликт се одвија на вербалном плану, док је сам бој приказан техником извештаја са бојног поља након завршетка битке (Сувајџић, 2005: 258). У кругу песама након боја, које описују више атмосферу него догађаје, посебно место заузимају жене (Деретић, 2000: 248).⁴ Оне су превасходно представљене као носиоци одређених улога – мајке, сестре, супруге и веренице – и представљају „неку врсту временског и просторног медијатора“ (Петровић, 2001: 38) између прошлих догађаја и примарног временског плана песме. Видимо да су све ове функције одређене најпре породичним статусом који жена заузима. Њих национална трагедија прво погађа на индивидуалном, тачније породичном плану и зато је свака од њих представљена у односу на референтног, у боју изгубљеног, мушкарца – сина, брата, супруга, вереника. Након битке, дакле, доминацију преузимају они ликови чија је функција у патријархалном систему вредности везана за очување породичног колектива, који преко своје личне трагедије сведоче о колективној. Као најупечатљивији ликови се могу издвојити мајка Југовића, кнегиња Милица и Косовка девојка (Ређеп, Михаљчић, 1997: 26), а суптилнија женска емоционалност у овим песмама нимало не поништава трагику, већ уводи један њен нови облик.

2.1. Име као конститутивни елемент лика

У поетици епске песме је веома важно именовање ликова. Њиме се код читаоца (слушаоца) епске поезије активира одређено памћење историјских садржаја, као и комплекс националног осећања који своју семантичку пуноћу остварује успостављањем веза међу већ детерминисаним референцама везаним за дато име. Активирано памћење призива и емотивно ангажовање и учествовање, како у креацији, тако и у рецепцији датог лика. „Једна од основних функција епске песме управо је у томе да се од заборава сачува име заслужног појединца као достојног репрезента колектива који о њему пева. Стога, од велике је важности да се одговори на питање не само шта неко чини већ и ко чини, и на крају, на који начин чини то што чини.“ (Сувајџић, 2005: 255).

За разлику од осталих жена које заузимају доминантно место у песмама након Косовског боја, мајке Југовића и кнегиње Милице, Косовка девојка се већ од свог имена разликује по много чему. Мајка Југовића, иако неисторијска личност, одређена је властитим именом и припадношћу епској породици Југовића и епска поезија је најпре памти као ожалошћену мајку. Кнегиња Милица је такође именована властитим именом које снажно делује призивајући лик хероине српске епике – најпре ожалошћене супруге и сес-

⁴ Овде можемо уочити испуњавање интернационалног епског обрасца приликом уметничког обликовања великих и судбоносних епских бојева.

тре, а потом и мајке, али посебно и владарице, јер није нимало случајно да уз њено име готово увек стоји титула (кнегиња/књегиња или царица), чиме карактеризација овог епског лика превазилази круг породичних односа у којем су женски ликови најчешће представљени.

Косовка девојка нема властито име. Она је одређена топонимом и својим узрастом, којим се упућује и на њен друштвени, односно породични статус. Издвајање територије и престоног града је, као и давање титуле уз лик, веома често приликом именовања епских јунака (Самарџија, 2008: 35). Овде наилазимо на једну модификовану варијанту именовања у којем учествује топоним. Одредивши је као девојку, народни певач упућује не само на њену младост, већ и на њен друштвени и породични статус у патријархалном друштву – она није удата. Она у различитим варијанта јесте заручена за једног од најистакнутијих српских јунака, али венчана постаје још једино симболички – за Косово, које тако прераста у додатну одредницу у њеном дескриптивном именовању. Њено припадање није припадање мушкарцу, односно породици, које одговара кодексима патријархалне заједнице, већ припадање територији која активира одговарајући симболички комплекс и упућује на њену злу коб. Она припада Косову, али не ни Косову као територији, већ Косову као симболу пораза и судбоносне националне катастрофе, у складу са интерпретацијом историјског догађаја Косовског боја која влада у епици. Косовка девојка овако узраста до представљања судбине српског женског колектива и српског народа уопште – од националног до универзалне трагичне слике стања после великих и разорних историјских сукоба и погибије највећих јунака. Њена индивидуална трагика увећана је тиме што је она непосредно пре боја испрошена девојка, која смрћу вереника бива ускраћена за могућност испуњења породичних функција супруге и мајке, чиме се посредно указује на трагичну визију укидања могућности обнове српске државе. Описно именовање Косовке девојке указује на одсуство реалног и појединачног историјског прототипа за њено обликовање, али се смисаоно језгро на тај начин преноси ка универзалности, подстичући на то да се појединачно увек доживи као део колективног.

2.2. Женски лик трагичне веренице и могућа хибридизација жанра епске песме ка историјској балади

Посредством увођења женских ликова народни певач кроз наглашену емотивност исказује сопствени доживљај историјског збивања (Питулић, 2007: 124). Када на сцену ступе жене, одмах долази до семантичког обогаћења примарно епског текста лирским моментима, што је најексплицитније изражено у оним варијантама које се завршавају интерполираном тужбалицом Косовке девојке, а то су Вукова варијанта и две Шаулићеве варијан-

те забележене после Вука на Косову и Метохији.⁵ „Преко њих (жена, прим. аут.) се преламао и рефлектовао Косовски бој тако да песме овог циклуса попримају карактеристике баладе.“ (Питулић, 2007: 124).⁶ У лику Косовке девојке као несрећне веренице врши се и обрнут прелазак, са колективног на индивидуални план, али управо да би се истакла свест о општој националној трагедији, будући да је општа несрећа само скуп појединачних, а судбинске нити које вежу појединца за његов народ нераскидиве.

У лику ожалашћене веренице се активира баладични тон у којој главна личност није јунак већ женско биће у невољи, па у том смислу Вукова верзија наликује историјској балади, у којој можемо уочити спој епског, лирског и драмског елемента. Али у историјској балади је у првом плану лична судбина на фону историјских околности (Милошевић-Ђорђевић, 1990: 105), што овде ипак није случај. Појам колективног се задржава и када се говори посредством појединачног и ту уочавамо превазилажење баладе. Судбина Косовке девојке није само њена лична судбина, а историјски слој није позадински ниво личне трагедије, већ је лична трагедија маркер величине историјског догађаја.

2.3. Етички смисао у националном колективу

Сваки епски јунак мора задовољити хоризонт очекивања колектива и мора бити и типичан и различит (Сувајџић, 2005: 254), управо зато што је реч о народној књижевности, која настаје од колектива а за колектив, промовишући сасвим утврђен систем етичких вредности за дату заједницу. Границама тог система је уређено обликовање и Косовке девојке.

„Присутна на епској сцени, жена је некада тек у позадини радње, некада покретач акције, али се увек основна типска црта изоштрава у екстремним ситуацијама, као одраз поштовања/кршења етичких норми и породичних односа.“ (Самарџић, 2008: 106). Косовка девојка је одраз поштовања патријархалних етичких норми, што се потврђује у њеној улози ожалашћене веренице, обилажењу јунака на бојном пољу и њиховом неговању, односно у функцији причешћа коју тада обавља.⁷ Упркос свој индивидуаној

⁵ Шаулићеве варијанте нису ништа друго до модификоване верзије Вукове песме. За песме које је забележио Новица Шаулић, али и за песме Богољуба Петрановића, у науци се везује и појам лажне епске песме и лажног епског стваралаштва, о којем у контексту проблема мистификације и мистификатора народне поезије, посебно говори Михајло Пантић (1996), позивајући се највише на рад Војислава М. Јовановића „Сто хиљада песма али – колико фалсификата?“. О том проблему овде неће бити речи, а песме из поменутих збирки посматрају се као саставни део грађе за истраживање, у циљу успостављања компаративне анализе.

⁶ О елементима историјске баладе у песми „Косовка девојка“ посебно видети рад Наде Милошевић-Ђорђевић (1983). Зоја Карановић ову песму пре свега сматра „елегијом херојског типа“ (2011: 310).

⁷ У виду имамо пре свега Вукову варијанту песме, јер она најдетаљније и најупечатљивије

емотивности у којој лежи трагедија ожалашћене веренице, увођење женског лика има за циљ да на посебан начин истакне похвалу косовским јунацима и подвуче величину њихове витешке части. Тужбалица над сопственом судбином је у ствари и тужбалица над Лазаревим јунацима и зато долази до спајања личног и колективног, односно до постављања индивидуалног у службу колективног.

Жена која испраћа јунаке у бој одговара захтевима епске песме али не и захтевима обичајног морала (Милошевић-Ђорђевић, 1990: 70), али је то свакако једна од честих интернационалних сцена у херојској епици.⁸ Потпуно усклађивање према принципима патријархалног морала изостаје како би песма добила на емотивној димензији и омогућила велико финале косовске трагедије у завршној тужбалици. Међутим, народни певач мора деловати у складу са очувањем морала нације и поред све трагичности описаних догађаја, успева да сачува Косовку девојку, остављајући је чак да и после завршне тужбалице доминира у белој боји. И управо ту лежи лепота Вукове варијанте – у очувању херојског духа и имплицитном избегавању очајања.

3. Лик преломљен кроз сужејне елементе и функције

Како се поезика народне књижевности заснива на естетици истоветности (Лотман, 1976: 370), и приликом формирања епских биографија постоје одређене формуле, односно делују механизми клишеа али и импровизације. Појам делокруга који у свом структуралистичком проучавању бајки уводи Владимир Пропп, може се уочити и у другим наративним фолклорним творевинама, наравно прилагођен њиховим осталим жанровским карактеристикама, па тако и у епској песми. Самарџија истиче да се у огољеној структури епске песме, на нивоу радње, односно фабуле, могу издвојити улоге јунака и релативна стабилност епског делокруга, наравно уз постојање специфичне флексибилности (2008: 174). На овај начин се лако може уочити и слојевитост традиције, као и постојање интернационалних модела и мотива.

Иако се појам делокруга може применити у анализи епске поезије, не сме се заборавити чињеница да су епски ликови формирани деловањем националне историјске компоненте. У том смислу и Сувајџић наглашава да Проппов структурални модел за епику није довољан јер епска песма мора да сачува име јунака (2005: 255).

Однос делокруга и лика може бити тројак: делокруг може да одговара лику, један лик може да обухвата више делокруга или пак један делокруг да

приказује све елементе њеног епског профила.

⁸ Занимљиво је да се песма „Милош, Милан и Иван и Косовка девојка“ из Новаковићеве књиге (1995) и завршава сценом испраћаја ратника и има потпуно отворен крај, пошто Косовка девојка остаје у недоумици и страху шта ће се догодити.

буде подељен на више ликова (Проп, 1982: 87–89). Епски систем обилује примерима када један лик обухвата два делокруга, али се уочава да се и више ликова може укључити у исти делокруг (Самарџија, 2008: 21).

Анализу почињемо од најпознатије, Вукове варијанте, а потом и осталих песма које носе исти наслов, а у којима Косовка девојка испуњава неколико функција. Она одлази на бојно поље после завршене битке и негује преживеле јунаке, у чему можемо препознати не само пружање окрепљења, већ и извршавање функције (предсмртног) причешћа. Њено појављивање и присећање на причешће српске војске пре боја, као и на веридбени договор, мотивише говор Орловића Павла који јој подноси извештај са боја и обавештава је о погибији српских јунака и колективној трагедији, али и о погибији оних јунака које она тражи, чиме се уводи раван индивидуалне тј. личне трагедије. Ако у Вуковој верзији (Вук II, бр. 51), као и у једној од Шаулићевих верзија која није ништа друго до поново испевана Вукова песма, прилагођена говору подручја на којем је настала⁹, настојимо да нагласимо перспективу историјске баладе, Косовка девојка се појављује у улози трагичне веренице. Косовка девојка на тај начин постаје и носилац делокруга жртве. Лик девојке или жене жртве махом задржава пасивност, али се на различите начине опире пуком предавању жртвеном чину (Самарџија, 2008: 186). Ако се догоди да жена у делокругу жртве ипак постане главни актер епског сукоба, њен подвиг представља је као жену-ратника, делију-девојку, духовно супериорну или трагичну хероину балада (Самарџија, 2008: 186), а ово последње се може препознати у случају Косовке девојке. Осим тога, она извршава функцију причешћа, чиме постаје пандан свештенику који причешћује јунаке пре поласка у бој.

Као што је већ познато, косовска епика не садржи много сцена описа саме битке. О свим дешавањима са бојног поља се сазнаје посредством гласника. Улога гласника се најлакше може повезати са делокругом помоћника тј. саветодавца (Самарџија, 2008: 21). У песми „Косовка дјевојка“ (Вук II, бр. 51) ту функцију преузима Орловић Павле. Међутим, у песмама са интернационалним мотивом закаснелог ратника, Мусић Стефана или Васојевић Стеве, млада девојка, најчешће именована као Косовка девојка, јавља се са функцијом извештавања са бојишта. У песми „Мусић Стефан“ (Вук II, бр. 47) Косовку девојку проналазимо са клобуком погинулог јунака у рукама, док у песми „Историја Мусича Стефана“ (из рукописне песмарице Аврама Милетића, према Петровић, 2001) „лепота девојка“ носи „два клобука бела“. Такође, у песми „Пропаст царства на Косову“ (Шаулић 1939) закасне-ли јунак Васојевић Стево сусреће крај Ситнице „лијепу ђевојку“ како чува

⁹ Друга Шаулићева верзија је уметнички још слабија јер представља само скраћену већ постојећу песму. Ово истраживање тако обухвата четири песме са насловом „Косовка девојка“ – Вукову, две Шаулићеве верзије и верзију коју је забележио поп Дена Дебелковић, а која се у највећој мери разликује од претходних.

овце. У свим овим песмама, девојка је носилац сужејне функције гласника, а не некога ко би својом појавом извршио мотивацију говора другог гласника. У песми „Васојевић Стево стиже на Косово“ (Шаулић, 1939), односно у песми „Васојевић Стево“ коју је објавио Јован Стејић (према Петровић, 2001), главни јунак на води Ситници проналази „чобанку-ђевојку“ са калпаком и челенком погинулог јунака на глави и која такође обавља функцију извештавања са боја, указујући главном јунаку на његову закаснелост.

У многим забележеним песмама косовског циклуса је кнегиња Милица та која одлази на Косово и која слуша извештај о погибији јунака, вршећи функцију помагања, односно окрепљења јунака и њиховог причешћа. У песми „Царица Милица у Косову“ (Шаулић, 1939), Владета војвода је у функцији гласника. Она тамо среће „момче младо“ које извештава попут Косовке у другим песмама, и упозорава је да не иде на бојиште. У песми „О боју косовском“ (Вук Па, бр. 30), Милица одлази на Косово где успутно од Владете војводе сазнаје за исход боја и врши функцију помагања јунацима на бојишту као и Косовка девојка:

„Гази крвца Милица кнегиња
А преврће мртве по Косову главе
Мртве главе водом умивала“.

Она наилази на Казилара на сличан начин као што Косовка девојка сусреће Орловића Павла. Међутим, посебно занимљив је крај ове песме и повратак Милице у Крушевац. Како се Косовка девојка најчешће упућује свом завичају, али је не затичемо када стигне тамо, овде управо видимо Милицу по повратку у свој дом:

„Удовице, жалосне сестрице,
На Косову жива никог не’ма,
Већ кукајте како кукавице,
Јер, жалосне удовице, све смо кукавице!“.

Примећује се да народни певач експлицитно наговештава колективну трагику српских жена, сестара по несрећи, док се у већини песама о Косовки девојци ова трагика тек наговештава тиме што је појединачно увек део општег. Та сродност и повезаност српских жена је постављена на сам крај песме који је семантички оптерећенији део, будући да треба да произведе трајнији ефекат трагичности, али и њиховог трагедијом конституисаног колективног идентитета.

У песми „Царица милица и Алај-барјактар Никодин“ (Вук Па, бр. 32) опет затичемо Милицу како врши функцију причешћивања. И Косовка девојка и кнегиња Милица су описане на сличан начин и, извршавајући исте функције, имају делокруге који се преклапају, тачније један делокруг је у различитим песмама о Косовском боју подељен на два епска женска лика.

У *Hrvatskim narodnim pjesmama* које опевају догађаје из српске историје, посебно место добијају и две верзије о Косовском боју. Друга ва-

ријанта (ХНП I, бр. 59) приказује такође одлазак кнегиње Милице са својим кћерима на Косово, а о исходу боја им говори слуга Голубан. Ова верзија је занимљива јер се за Милицу директно каже да у цркви Петровој причешћује рањенике, тако да су елементи христијанизације јаснији. Осим тога њихов повратак у Крушевац обележен је песничком сликом у црно завијених белих дворова, чиме се овај крај доста разликује од доминације беле боје, упркос свој трагедији, у Вуковој песми о Косовки девојци. У песми „Глас о Косову“ (ХНП I, бр. 61), налазимо слику Мостарки девојки које беле платно, али вода постаје „мутна и крвава“. Оне налазе јунака Драшковић Божа, а трагичност женске несреће представљена увођењем женског колектива, различитих облика женских дружина, од групе девојака са почетка до трагичног женског пара сестре и невесте јунака.

На крају је потребно поменути и песму „Пропаст царства српског“ (Петрановић) у којој се сусрећу управо кнегиња Милица и „лијепа ђевојка“. Милица са својом кћерком Вукосавом креће на Косово и на води Ситници сусреће девојку која плаче. Девојка која има функцију гласника и сама јесте једна од жена која је индивидуално погођена косовском трагедијом. Видимо сада да се у оквиру једног лика спаја делокруг жртве као трагичне жене, сада сестре, и делокруг помоћника успостављен преко извршавања функције гласника који даље у песми дели са slugом Видосавом. Милице се обраћа са „секо“, чиме се успоставља блискост у несрећи, јер је и девојка на Косову брата изгубила.

Дакле, и Косовка девојка и кнегиња Милица обављају функцију обиласка рањеника на бојишту и функцију причешћивања, као и слушаоца вести о догађајима са бојног поља. Косовка девојка осим тога и сама припада делокругу помоћника, било да се налази у улози гласника, било да активно извршава акцију која представља затражену помоћ. Веома занимљива у том смислу је у песма „Бановац Секула избавља ујака“ (Вук Па, бр. 70) у којој је девојка именована као Косовка девојка уранила на реку Ситницу са намером да „бели платно“. Ту сусреће Бановац Секулу и помаже му да свог ујака ослободи од Турака. Она је представљена као „стидна и срамећа“ чиме се алудира на њене жељене етичке особине смерне жене, попут оне која је представљена у песми „Српска дјевојка“. Пошто је помогла, бива даривана и постаје Секулина посестрима. Косовка девојка појављује се и циклусу песама о Марку Краљевићу. У песми „Марко Краљевић укида свадбарину“ (Вук II, бр. 69) она је носилац идеје о пораженој српској жени која одолева притисцима и захтевима из турских уредби. У складу са поетиком представљања лика Марка Краљевића, песма има оптимистички крај, а Марко Краљевић учествује у спровођењу политике одржања нације, и фигурира као чувар етичког система кроз заштиту немоћних и недужних. Косовка девојка ће се наћи у друштву Марка Краљевића и у песми „Марко, Милош и Груја просе Косовку девојку“ (песма из збирке *Народне песме и басме јужне Ср-*

бије М. Златановића, према Петровић, 2001) која обрађује познати сиже о просидби мудре девојке. Овај сиже може имати различите подврсте, а све су одређене формулом досетке (Петровић, 2001: 281). Имена јунака су променљива, а у овој песми је мотив директно везан за Косовску битку и посредством увођења цркве Грачанице и старог калуђера у улози кадије (судије), који на основу поклоњених дарова (јабукe, дуње и прстена) треба да одреди чија ће девојка бити.

Косовка девојка се према уоченом у косовској епизи јавља са вишеструким функцијама: она врши предсмртно причешће, има функцију гласника, припада делокругу жртве као трагична хероина баладе. Када она обавља функцију причешћа, увек постоји други јунак, попут Орловића Павла, који доноси извештај са боја. У песмама у којима имамо појаву закаснелог јунака, или кнегиње Милице која је кренула на Косово поље, најчешће врши функцију гласника. У тим песмама се осим губљења функције причешћа, губи и њена доминантна и уметнички истакнуто обликована улога ожалошћене веренице, односно изостаје читав свадбено-посмртни обред. Функцију причешћа у овим песмама обавезно деле жене – Косовка девојка и кнегиња Милица, а делокруг саветодавца (помоћника) кроз извештавање са боја гавранови, слуге и Косовка девојка. Сама функција гласника се, како смо видели, и у истој песми, захваљујући епској техници понављања, може јавити неколико пута, са поменутиим различитим извршиоцима, тј. више ликовна може припадати делокругу помоћника.

4. Митолошка основа

4.1. Косовка девојка као валкира или вила

Моћ митског наслеђа испливава на површину онда када се изврши својеврсна „деперсонализација епике“ (Самарџија, 2008: 11), док се сами митски модели огледају пре свега у начину на који су ти садржаји трансформисани у епски или лирски текст (Деретић, 2000: 56). Митолошком слоју у косовској епизи је посебно посвећена студија *Пракосово* Александра Лома. Ту је лик Косовке девојке представљен као „само на први поглед романтично-реалистичан, у својој основи он је дубоко мистичан.“ (Лома, 2002: 143). Она стоји пред вратима цркве у коју улазе јунаци да се причесте пред бој и одговара вили која седи на вратима свог града у облацима, а „мотив јунакове веридбе са Косовком девојком представља неку врсту његовог завета да ће у предстојећој бици дати свој живот у замену за небеско блаженство, у које спада брачни спој са вилом“ (Лома, 2002: 142). Косовка девојка која лута разбојиштем њему зато највише наликује нордијским валкирама које спро-

воде душе палих ратника са бојног поља.¹⁰ Изводи се закључак да је Косовка девојка заправо вила: „Изворно је, дакле, Косовка девојка – вила, у чијем имену Косовка није проста етнографска одредница, него назнака кобног и оностраног.“ (Лома, 2002: 142). Како епика сублимира идеологију архаичног ратничког друштва, Лома закључује: „У неко давно паганско време иза ових епских мотива могао је стајати стварни обред ратничке иницијације, тј. посвећења ратника у загробно блаженство које им следује ако се буду борили и погинули у складу са својом дужношћу.“ (2002: 144).

Ломиним закључцима делимично иде у прилог и статус Косовке девојке у бугарштицама. „Важна поетска одлика бугаршtica је њихова метафоричност.“ (Сувајдић, 2005: 151), тако да је и смрт представљена метафорично као одлазак у далеку земљу, женидба лепом девојком или заборав (Сувајдић, 2005: 151). У песми „Кад се Секула сестричић вјерио у краља будимскога и кад је на Косову погинуо“ (Богишић, бр. 20) је веридба са Косовком девојком метафора за јунакову смрт на пољу Косову (Лома, 2002: 142), с тим што се овде говори о другом косовском боју из 1448. године, који је опеван у неколико Богишићевих бугаршtica (17, 19, 21, 22):

„Секула сам вјерио на Косову равну пољу,
На Косову равну пољу Косовком младом дјевојком,
Колико је Секулу та дјевојка омиљела,
Нећ' га веће никада твој'јем очим ни видјети;
А ти ми се удоми за кога је теби драго.“ (861–862).

Овим Лома потврђује своју тезу о претхришћанском пореклу природе Косовке девојке и инсистира на њеној митолошкој природи која је приближава поменутиим нордијским валкирама.

Међутим, „[...] тврдња А. Ломе садржи читав низ противречних чињеница које оспоравају не само да је косовка девојка 'изворно вила', него и да вила као демонско биће 'отвара пут у онострано спасење' хришћанском 'светом тајном причести'. Противречно је у Ломиној тврдњи и то што германске валкире не спасавају у боју преживеле јунаке него их, супротно косовској девојци, усмрћују да би их што пре одвеле у 'мртвачку дворану' где бог Один окупља душе палих јунака“ (Драгојловић, 2008: 322). Наиме, ако и постоје уочене сличности које Лома запажа, Косовка девојка у сачуваној епици има функцију помагања јунацима, не само у виду окрепљења већ и кроз причешће, али свакако не и функцију сакупљања и убијања ратника као што је то случај са валкирама из нордијске митологије. Отуда се „[...]

¹⁰ Валкире, којих је било тринаест, сакупљале су мртве јунаке са ратишта и потом их одводиле у Одинову Валхалу, дворану мртвих хероја (Робинсон, Вилсон, 1976: 278–279). „Оне у овоземаљским крвопролићима користе прилику да попуне Валхалу новопридошлицама али такође врше и посао служавки и конобарица [...]“ (Пухвал, 2010: 259). Углавном су биле девице, са изузетком Брунхилде, а као једна од њихових главних особина је била и одважност (Пухвал, 2010: 347–348).

идеја о паганској апсари, валкири или вили [...] може везати једино за сам почетак песме, док се не артикулишу људски разлози деловања јунакиње“, док „јунаци песме настоје да се вежу за живот“ (Карановић, 2011: 303, 307).

4.2. Физички изглед у функцији разоткривања митског порекла

Опис физичког изгледа Косовке девојке сагледаћемо у оквиру гене-зе митолошких карактеристика, и то пре свега кроз инсистирање на опису њене опреме, односно реквизита које носи са собом.

На опису Косовке девојке као девојке-јунака, који се може уочити у песмама где је у непосредном додиру са ратничком опремом, било да је преобучена и да носи на глави калпак (клобук) неког погинулог јунака, било да га само носи у рукама, инсистира се када се жели упутити на њену повезаност са Одиновим валкирама или амазонкама. Тако је најпре налазимо у песми „Мусић Стефан“ (Вук II, бр. 47), затим и у песми „Пропаст царства на Косову“ (Шаулић), где она у наручју носи калпак од сувог злата за који Васојевић Стево препознаје да је припадао Бошку Југовићу. Видимо да је њој веома важно поседовање ратничке опреме, које се као интернационални мотив јавља приликом побеђивања противника у двобоју, чему следи и ритуално пресвлачење у задобијену одећу и ношење противничког оружја. У песми „Васојевић Стево стиже на Косово“ (Шћекић, 1998) „чобанка-ђевојка“ калпак чак носи на својој глави:

„На глави јој калпак и челенка,
За челенком девет перјаница
И десето крило позлаћено
Којено се чекрк окреће,
Те јој лице од сунашца брани.“

У песми „Пропаст царства српског“ (Петрановић), Милица лепу девојку пита да ли је „штогод с воде задобила“, а она набраја делове ратничке опреме:

„Бритку сабљу Косовац Ивана
Бојно копље војводе Милоша
Амајлију Топлице Милана
Златну киту Бошка Југовића
И челенку дијете-Ненада.“

Грађење култа јунака је свакако утицало и на обликовање Косовке девојке и њеног ратничког изгледа. Тако да се овде кроз каталожско набрајање, које има за циљ да укаже на све погинуле истакнуте српске јунаке, скреће пажња и на сам мотив задобијања ратничке опреме. Њено појављивање са калпаком на глави призива изглед валкира, жена-ратника са капама, најчешће на коњима, а упућује нас и на мит о амазонкама, који је настао на

границама Источне Европе и био познат словенском свету (Питулић, 2007: 110). Али Косовка девојка узима калпак за свог млађег брата да би на овај начин симболички преносила осећање херојског заноса и култа јунаштва, чиме се могућа митолошка повезаност са женама-ратницама повлачи у други план. Осим тога, она је представљена веома наивно у смислу неповерљивости у разговорима са закаснелим јунацима који желе само да виде калпак, не би ли препознали погинулог јунака. У најуспелијој Вуковој варијанти, Косовка девојка нема ратничке атрибуте и појављује се са реквизитима који припадају хришћанском слоју и који служе причешћу, а то су златни кондире са водом и вином и хлеб.

Важно је истаћи улогу светлости и светлосних атрибута у опису Косовке девојке, уз позивање на сву митолошку значењску комплексност контраста светлости и таме. „Пропаст царства српског просветљена је у народној традицији кроз лик Косовке девојке...“ (Ајдачић, 1983: 269). Она је у белом, носи кондире који су од злата, као што и веридбени дарови – коласта аздија, позлаћена бурма и копрена од злата – такође носе светлосне атрибуте. Дакле, све што одређује Косовку девојку у функцији је контрастирања са трагиком временског тј. историјског тренутка у којем се налази.

4.3. Ожалошћена вереница и обреди прелаза

Концепт ожалошћене веренице се такође може повезати са митолошким слојем. „Из обредног комплекса активира се у народној поезији и улога веренице, која поприма и симболична обележја бујања новог живота, али и природу хтонских сила и демона.“ (Самарџија, 2008: 107). Вукова песма о Косовки девојци преплиће свадбене и погребне елементе, што значи да се јасно активира обред прелаза.

Веза ожалошћене веренице са митолошким слојем се у песмама о Косовки девојци остварује најексплицитније у завршним стиховима, тужбалички интонираним, у чијем се средишту налазе мотиви дрвета: бора у Вуковој и јеле у другој Шаулићевој варијанти. Симболичко везивање за ове биљке евоцира комплекс ритуалног везивања и упућује на обред прелаза, било као венчања било као сахране. Од велике важности је у том смислу и сама врста дрвета и свест о давнашњој доминацији анимистичке свести. У другој Шаулићевој варијанти, Косовка девојка у тужбалици помиње јелово дрво:

„Да се витој јели у врх баџим
Вита би се јела осушила.“

За разлику од бора који кроз персонификовану песничку слику може упућивати на мушкарца, а самим тим и на свадбени обред, овде је у питању женско дрво, чиме се такође успоставља веза са обредом прелаза, али не више са свадбеним већ са ритуалима сахране. „То казује истовремено да девојка добија и атрибуте некога коме се доњи свет отворио и постао

приступачан.“ (Павловић, 1989: 14). Јела је „женско“ дрво (и због грама-тичког женског рода) и дрво које означава неплодност, али и дрво које се везује за ритуале сахране и помене (*Словенска митологија*: 246–247). Јела је дрво за које се сматрало да надживљује мушкарце, да се његовим сађењем спречава рађање мушке деце, те је стога оно било забрањивано. Косовка девојка му управо по особинама немогућности рађања највише наликује јер она, након губитка вереника, остаје ускраћена за веридбом имплицитно сугерисану могућност порода. Овде видимо начин на који митолошко лако бива инкорпорирано у реално, одређено историјским. Осим тога наговештени ритуал свадбе који је учињен веридбом пре боја, трансформише се у потпуно супротни обред прелаза. Тиме је на овај начин наговештена стварна пропаст једног народа, кроз индивидуално до колективног.

У контексту повезивања Косовке девојке са вилом, а посредством ритуалног дрвета, је и податак да је „у српској митској традицији било вила које су на смрт и живот везане са неким дрветом, а то су најчешће бор и јела“ (Драгојловић, 2008: 273). Сем тога, њу у функцији гласника са боја закаснили јунак или кнегиња Милица, па чак и Краљевић Марко, увек сусрећу крај неке воде, а таква су подручја у митологији била честа станишта вилинских бића.

4.4. Могућа митолошка песма „Косовка девојка“

Митолошки слој се можда најбоље може уочити у песми „Косовка девојка“ коју је на Косову и Метохији забележио поп Дена Дебељковић. „О Косовки девојци записане су на Косову две варијанте. Прву је записао Дена Дебељковић, а друга је из наше рукописне збирке“ (Бован, 1977: 395).¹¹ Кратка Денина варијанта у 34 стиха, коју Бован карактерише као легенду и то „чак мало нејасну“ (1977: 395) носи древне остатке народног певања које има свој континуитет у песмама забележеним на Косову и Метохији (Питулић, 2007: 121). У овој песми се експлицитно појављују и вила као митолошко биће и Косовка девојка. Песма кроз поетску слику универзалне митолошке супротстављености светлости и таме предвиђа српску пропаст.¹² Њена загонетност лежи у томе што у много чему одступа од концепта епске песме. Пре свега говоримо о рудиментираној фабули, која није толико неуобичајена за косовку епiku, али је овде много израженија и подсећа на наративне сегменте који се могу појавити и у митолошким песмама. Због краткоће песме, као и других уочених садржинских карактеристика, може

¹¹ Ова друга варијанта је записана према казивању Стојчета Јоксимовића из Штрпца и није ништа друго него научена Вукова песма, мало прилагођена говору тог подручја (Бован, 1977: 395–396).

¹² Говорећи о овој песми, Соња Петровић указује на постојање фантастике предања у њој, где се кажњава „сваки додир супротстављених светова, а ако се он ипак деси, страда слабија, људска страна“ (2001: 273), док „Виту ми Стојана“ одређује као биће хтонске природе.

се претпоставити да то у основи није епска песма, упркос форми епског десетерца. Песма веома наликује митолошким песмама о постанку и разјашњењу одређених природних појава. Појављивање мотива из епике, тачније лика Косовке девојке и песничке слике борбе Србина и Турчина, у таквој митолошкој, а историјом контаминираној песми, могли би се објаснити управо преко митолошке природе лика Косовке девојке и њеног вилинског порекла. У том смислу ова песма носи богато наслеђе претхришћанских времена, мада не и довољно јасно употребљено. Тешко је уочити саму генезу у повезивању историјских и митолошких мотива и са сигурношћу прецизирати функцију те везе. Остаје неразјашњено питање и да ли је крај песме митолошки или је у питању само песничка слика, односно, да ли је Косовка девојка на крају постала звезда или је у питању обично поређење (Питулић, 2007: 122).

5. Закључак

На основу свих прегледаних варијанти песме о Косовки девојци и песама у којима се појављују ликови са истим именом или сличним сижејним функцијама, можемо закључити да историјски слој доминира у карактеризацији овог лика, а примарна његова функција је осећање колективне трагике преко доживљаја трагике појединца, али и осећање потребе очувања јунаштва и херојског култа у кризним и преломним временима у животу једне нације. Што се тиче самих митолошких трагова, они функционишу више на нивоу стилског обликовања него што код читаоца директно изазивају асоцијације на одређене митове и митска бића. Њихово појављивње је функционализовано у реалистичком и хуманистичком смеру, и усклађено са етичким потребама колектива за који се пева, у области моралне интеграције колектива једне нације, удаљавајући се од универзалних митских матрица, и задржавајући их експлицитно још једино на општем плану песничких слика.

Косовка девојка се у нашој епици може јављати са различитим функцијама, али никада у супротности са колективним системом патријархалних вредности којем припада. Својом индивидуалношћу, одсуствовањем експлицитног именованња, којим се жели представити универзални план, она на најбољи начин проговара о колективу, представљајући сваки његов део. У том смислу Косовка девојка је лик-симбол једне нације, али лик који може рефлектовати било који колектив који негује култ јунаштва.

Литература

- Ајдачић, Д. (1983). Функције светлости у народној поезији, *Књижевност и језик*, год. 3, бр. 4, 255–270.
- Бован, В. (1977). *Српска народна поезија са Косова и Метохије*. Приштина: Јединство
- Деретић, Ј. (2000). *Српска народна епика*. Београд: Филип Вишњић.
- Драгојловић, Д. (2008). *Паганизам и хришћанство у Срба*. Београд: Службени гласник.
- Карановић, З. (2011). *Косовка дјевојка – текст, контекст и жанровске импликације песме*, у: *Жива реч: зборник у част проф. др Наде Милошевић Ђорђевић*. Београд: Балканолошки институт САНУ: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 301–315.
- Кољевић, Н. (1978). *Иконоборци и иконобранитељи*. Београд: Нолит.
- Lotman, J. (1976). *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
- Лома, А. (2002). *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт.
- Милошевић-Ђорђевић, Н. (1983). Појам историјске баладе и епска народна песма „Косовка девојка“, *Књижевност и језик*, год. 3, бр. 4, 231–239.
- Милошевић-Ђорђевић, Н. (1990). *Косовска епика*. Београд: ЗУНС.
- Пантић, М. (1996). Право и лажно у народном песништву, у свету и код нас, у прошлости и данас, у: *Право и лажно народно песништво: научни скуп Деспотовац 26–27. 8. 1995*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 9–31.
- Питулић, В. (2007). *Семантика божура: усмено Косово*. Београд: Алтера – Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Прор, V. (1982). *Morfologija bajke*. Beograd: Prosveta.
- Пухвел, Ј. (2010). *Упоредна митологија*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ређеп, Ј. и Р. Михаљчић. (1997). *Народне песме о Косовском боју: у бугарштицама и епским песмама кратког стиха*. Београд: ЗУНС.
- Robinson, H. S. i N. Vilson. (1976). *Mitovi i legende svih naroda*. Beograd: Rad.
- Самарџија, С. (2008). *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Словенска митологија (енциклопедијски речник)*. (2001). Редактори Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић. Београд: Zepet book world.
- Сувајџић, Б. (2005). *Лунаци и маске: тумачења српске усмене епике*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Извори

- Бован, В. (1989). *Народна књижевност Срба на Косову и Метохији*, Први том. Приштина: Јединство.
- Богишић, В. (2003). *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Горњи Милановац: ЛИО (прво издање 1878.).
- Вук II: Вук Стефановић Караџић. (1988). *Српске народне пјесме: књига друга, у којој су јуначке пјесме најстарије*. Београд: Просвета (прво издање 1841.).
- Вук III: (1974). *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића: књига друга, пјесме јуначке најстарије*. Београд: САНУ.
- Епске народне пјесме из Васојевића*. (1998). Прир. Д. Шћекић. Андријевица: Ступови.
- Новаковић, С. (1995). *Косово: српске народне песме о боју на Косову, епски распоред*, прир. Миодраг Матицки. Београд: Вукова задужбина.
- Петрановић, Б. (1867). *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, у Биограду: Српско учено друштво, доступно на:
<http://www.savezglasarsrbije.rs/epska-citanka-guslarske-pesme/petranovic> (11. 9. 2013.)
- Петровић, С. (2001). *Косовска битка у усменој поезији*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- ХНП I: *Hrvatske narodne pjesme: junačke pjesme, knjiga prva*, Zagreb: Matica hrvatska, 1896.
- Српске народне пјесме*. Књ. I, Св. V, из збирке народних пјесама Новице Шаулића, Београд: б. и., 1939.

Jelena S. Mladenović

THE KOSOVO MAIDEN BETWEEN COLLECTIVE AND INDIVIDUAL: MYTHOLOGICAL, HISTORICAL AND PLOT STRUCTURE COMPONENTS OF THE EPIC CHARACTER

Summary

This paper has an aim to present an epic profile for the Kosovo Maiden by putting in relations mythological, historical and plot structure elements, in order to determine the function of this character within the Kosovo epics, as well as to represent the value system of the collective, which this character is a part of. Consideration of this epic character, the Kosovo Maiden, has been conducted through the comparative analysis of the elements from the eponymous epic poem written down by Vuk

Stefanovic Karadzic, and elements of other versions of this poem, which can also be found in the collections assembled by other collectors, including a poems in which the character of the Kosovo Maiden appears as a minor, as well as epic poems in which this characters appears with related plot structural functions.